INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL OF
Contemporary Pedagogical and Philological Research
2026 / No. 1(2)

SCIENCE CONNECTS PEOPLE

LIRIK VA NASRIY ASARLARNI IFODALI O‘QISHNING LINGVOPOETIK VA METODIK XUSUSIYATLARI

Pardayeva Mashhura
Termiz davlat pedagogika instituti, Tillar fakulteti, O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 1-kurs 26-02-guruh talabasi
Xakimova Farida Ilhom qizi
Termiz davlat pedagogika instituti, Tillar fakulteti o‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi o‘qituvchisi
E-mail: xakimovafarida470@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada badiiy adabiyotning asosiy turlari bo‘lgan lirik va nasriy asarlarni ifodali o‘qishning nazariy hamda amaliy asoslari tadqiq etilgan. Shuningdek, she’riy matnlardagi vazn, qofiya, pauza va ohangning nutq texnikasi bilan bog‘liqligi, nasriy asarlarda esa muallif nutqi va personajlar xarakterini ovoz tovlanishlari orqali ochib berish usullari tahlil qilingan. Maqolada talabalarning ifodali o‘qish ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan samarali metodik tavsiyalar va amaliy misollar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: ifodali o‘qish, lirik asarlar, nasriy asarlar, intonatsiya, mantiqiy urg‘u, pauza, nutq texnikasi, badiiy matn.

Аннотация: В данной статье исследуются теоретические и практические основы выразительного чтения лирических и прозаических произведений, являющихся основными родами художественной литературы. Анализируется взаимосвязь размера, рифмы, паузы и интонации в поэтических текстах с техникой речи, а также способы раскрытия авторской речи и характеров персонажей в прозе посредством голосовых модуляций. В работе представлены эффективные методические рекомендации и практические примеры, направленные на формирование навыков выразительного чтения у студентов.

Ключевые слова: выразительное чтение, лирические произведения, прозаические произведения, интонация, логическое ударение, пауза, техника речи, художественный текст.

Annotation: This article explores the theoretical and practical foundations of expressive reading of lyrical and prosaic works, which represent the primary genres of fiction. It analyzes the interconnection between meter, rhyme, pause, and intonation in poetic texts with speech technique, as well as methods for revealing the author's narration and character traits in prose through vocal modulations. The study provides effective methodological recommendations and practical examples aimed at developing expressive reading skills among university students.

Keywords: expressive reading, lyrical works, prosaic works, intonation, logical stress, pause, speech technique, literary text.

Kirish

Badiiy adabiyot so‘z san’ati sifatida inson ma’naviyati, estetik didi va tafakkurini shakllantirishda beqiyos o‘rin tutadi. Badiiy asarning mazmun-mohiyatini tinglovchi yoki o‘quvchiga to‘laqonli yetkazib berishda esa **ifodali o‘qish** san’ati asosiy vosita hisoblanadi.

– **Ifodali o‘qishning mohiyati:** Bu shunchaki matnni bexato va ravon o‘qish emas, balki muallifning g‘oyaviy niyati va matnning emotsional bo‘yog‘ini ovoz tovlanishlari orqali jonlantirish jarayonidir.

– **Fanning ahamiyati:** Oliy ta’lim tizimida "Ifodali o‘qish praktikumi" fanining o‘qitilishi bo‘lajak filolog va pedagoglarning nutq madaniyatini yuksaltirishga xizmat qiladi.

– **Janriy farqlar:** Lirik va nasriy asarlar kompozitsion qurilishi va badiiy tasvir vositalariga ko‘ra bir-biridan farq qilganligi sababli, ularni ijro etishda alohida metodik yondashuvlar talab etiladi.

SCIENCE CONNECTS PEOPLE

Asosiy qism

Lirik asarlarni ifodali o‘qishning o‘ziga xos jihatlari

Lirika insonning eng nozik his-tuyg‘ulari va qalb kechinmalarini aks ettiruvchi adabiy tur bo‘lib, unda voqealar rivojidan ko‘ra tuyg‘ular dinamikasi birinchi o‘ringa chiqadi.

– **Ritm va vaznni his qilish:** She’rning barmoq yoki aruz vaznida yozilganligidan kelib chiqib, misralar o‘rtasidagi musiqiy ritmni saqlash kerak, biroq sun’iy "ohangbozlik"ka berilib ketmaslik lozim.

– **Pauza turlaridan o‘rinli foydalanish:** She’riy nutqda grammatik pauzadan tashqari, misra oxiridagi ritmik to‘xtamlar hamda lirik qahramon hayajonini ko‘rsatuvchi psixologik pauzalar muhim rol o‘ynaydi.

– **Intonatsiya va ovoz tembri:** Asar janriga qarab ovoz tanlanadi; falsafiy she’rlar bosiq va chuqur ohangda, ko‘tarinki ruhdagi she’rlar esa jarangdor ovozda ijro etiladi.

Nasriy asarlarni ifodali o‘qish xususiyatlari

Nasriy asarlar (hikoya, qissa, roman) hayotiy voqealarni keng ko‘lamda tasvirlashi va ko‘p sonli personajlar ishtiroki bilan ajralib turadi.

– **Muallif va personaj nutqini farqlash:** Muallif nutqi xolis va bosiq o‘qilsa, personajlar nutqi ularning yoshi, xarakteri va ruhiy holatiga mos ravishda ovoz o‘zgarishlari bilan ijro etiladi.

– **Mantiqiy urg‘u va istiqbol:** Murakkab nasriy gaplardagi asosiy ma’noni tashuvchi so‘zga mantiqiy urg‘u berish va matnning umumiy g‘oyaviy yo‘nalishini oldindan ko‘ra bilish zarur.

– **Tavsifiy va dinamik o‘rinlar almashinuvi:** Tabiat manzaralari tasvirlangan o‘rinlar sokin o‘qilsa, keskin ziddiyatlar va kulminatsion nuqtalarda nutq sur’ati tezlashadi.

Amaliy tahlil: lirik va nasriy matnlar partiturasi

Ifodali o‘qishga tayyorgarlik jarayonida matn partiturasini tuzish (qisqa pauza /, uzoq pauza //, mantiqiy urg‘u **qalin shriftda**) amaliy jihatdan katta samara beradi:

– **Lirik matn namunasi (Abdulla Oripov, "O‘zbekiston"):**

“Yurtim, / senga she’r bitdim **bu kun**, *//*
Qiyosingni **topmadim** *aslo. /*
Shoirlar bor, / o‘z yurtin **butun** *— /*
Olam aro atagan **tanho**.*” //*

(Izoh: Ushbu bandda murojaat ohangi va faxr-iftixor tuyg‘usi ustuvor bo‘lib, "bu kun", "topmadim", "tanho" so‘zlariga mantiqiy urg‘u beriladi).

– **Nasriy matn namunasi (O‘tkir Hoshimov, "Dunyoning ishlari"):**

“Onamning **hamma** *bolalari bir xil edi. / Lekin men... // men boshqacharoq edim. / Buni* **o‘zim** *ham bilardim.” //*

(Izoh: Bu yerda muallifning ichki iqrori va sog‘inch hissi psixologik pauzalar hamda mayin, dardli ovoz tembri orqali ochib beriladi).

Ifodali o‘qishga tayyorgarlik bosqichlari

– **Matnni idrok etish va tahlil qilish:** Asarning yaratilish tarixi, muallif uslubi, asosiy g‘oyasi va badiiy tasvir vositalarini chuqur o‘rganish.

– **Partitura tuzish:** Matn ustida ishlash jarayonida mantiqiy urg‘ularni, pauzalarni va ovozning ko‘tarilish-pasayish nuqtalarini maxsus belgilar bilan belgilab chiqish.

– **Nafas va diksiya mashqlari:** Uzun sintaktik qurilmalar yoki murakkab she’riy bandlarni o‘qishda nafas yetmay qolmasligi uchun diafragmal nafas olish va talaffuz ravonligi ustida ishlash.

SCIENCE CONNECTS PEOPLE

Ifodali o‘qishning asosiy texnik vositalari

– **Nutq tempi (sur’ati):** Matndagi voqealar rivoji va emotsional holatga qarab o‘qish tezligini boshqarish usuli bo‘lib, osoyishta tasvirlar o‘rtacha tempda, hayajonli va shiddatli lavhalar esa tezroq tempda o‘qiladi.

– **Ovoz kuchi (dinamika):** Tinglovchilar auditoriyasi va asar mazmuniga mos ravishda ovozni pasaytirish yoki ko‘tarish mahorati hisoblanadi.

– **Ovoz diapazoni:** Ijrochining past, o‘rta va yuqori pardalarda ovoz chiqara olish imkoniyati bo‘lib, u personajlar nutqini bir-biridan farqlashda asosiy vosita sanaladi.

– **Diksiya (talaffuz aniqligi):** Har bir unli va undosh tovushni o‘zbek adabiy tili me’yorlariga mos ravishda aniq, tiniq va ravon talaffuz qilish ko‘nikmasidir.

Lirik va nasriy asarlar ijrosining qiyosiy tahlili

– **Asosiy tayanch nuqtasi:** Lirik asarlarda ohangdorlik, ritm va hissiy kechinma birinchi o‘rinda tursa, nasriy asarlarda voqealar mantig‘i va syujet rivoji yetakchilik qiladi.

– **Pauza tabiati:** She’riy matnlarda misra va bandlar chegarasini bildiruvchi ritmik pauzalar ko‘p qo‘llanilsa, nasriy matnlarda fikr tugalligi va ruhiy holatni ochuvchi mantiqiy-psixologik pauzalar ustuvor bo‘ladi.

– **Ijro uslubi:** Lirikada ijrochi lirik qahramon kechinmalari bilan uyg‘unlashib ketadi, nasrda esa muallif (hikoyachi) va qahramonlar qiyofasi o‘rtasida almashinib turadi.

Talabalarning ifodali o‘qish malakasini oshirish mashqlari

– **Nafasni boshqarish mashqi:** Burun orqali chuqur nafas olib, uni og‘iz orqali bir maromda, uzmasdan chiqarish hamda bir nafasda sanash yoki tez aytishlarni takrorlash.

– **Artikulyatsiya gimnastikasi:** Lab, til va pastki jag‘ mushaklarini chiniqtirish orqali murakkab tovush birikmalarini ravon talaffuz qilishga tayyorlanish.

– **Ohangni o‘zgartirish mashqi:** Bitta oddiy gapni (masalan, *"Bugun darsga hamma keldi"*) turli ohanglarda — quvonch, hayrat, savol, kinoya va g‘azab bilan o‘qib ko‘rish.

– **Partitura asosida o‘qish:** Notanish badiiy matnni avval ichda o‘qib, mantiqiy urg‘u va pauza belgilarini qo‘yib chiqish, so‘ngra auditoriya oldida ovoz chiqarib ijro etish.

Ifodali o‘qishda yo‘l qo‘yiladigan odatiy xatolar

– **Monoton (bir xil) o‘qish:** Matn mazmuni o‘zgarsa ham ovoz ohangining bir tekisda qolishi tinglovchi diqqatini susaytiradi.

– **Sun’iy pafos (balandparvozlik):** Oddiy va samimiy fikrlarni haddan tashqari ko‘tarinki, g‘ayritabiiy ohangda o‘qish asarning ta’sirchanligini pasaytiradi.

– **Pauzalarga amal qilmaslik:** Tinish belgilari va mantiqiy to‘xtamlarni inobatga olmay, matnni shoshilib o‘qish mazmunning buzilishiga olib keladi.

– **Ortiqcha imo-ishora:** O‘qish jarayonida me’yoridan ortiq qo‘l harakatlari yoki mimikadan foydalanish tinglovchini matn mohiyatidan chalg‘itadi.

Xulosa

Lirik va nasriy asarlarni ifodali o‘qish badiiy matnni jonlantiruvchi va uning estetik ta’sir kuchini oshiruvchi murakkab ijodiy jarayondir.

– **Janriy mutanosiblik:** Lirik asarlarda ohangdorlik, ritm va hissiy ko‘tarinkilik ustuvor bo‘lsa, nasriy asarlarda voqealar mantig‘i va personajlar xarakterini ovoz orqali individuallashtirish muhim sanaladi.

– **Pedagogik ahamiyat:** Talabalarning ushbu nazariy bilimlar va amaliy ko‘nikmalarni egallashi kelgusida adabiyot darslarini yuqori saviyada, ta’sirchan va qiziqarli tashkil etishlari uchun mustahkam poydevor bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qudratov T. *Nutq madaniyati asoslari.* – Toshkent: O‘qituvchi, 1993.

SCIENCE CONNECTS PEOPLE

2. Qo‘chqortoyev I., Yo‘ldoshev B. *Ifodali o‘qish asoslari.* – Toshkent: O‘qituvchi, 1989.

3. Inomxo‘jayev S., Zunnunov A. *Ifodali o‘qish praktikumi.* – Toshkent: O‘qituvchi, 1978.

4. Husanboyeva Q., Niyozmetova R. *Adabiyot o‘qitish metodikasi.* – Toshkent: Barkamol fayz media, 2018.

5. Yo‘ldoshev Q. *Adabiyot o‘qitishning ilmiy-nazariy asoslari.* – Toshkent: O‘qituvchi, 1996.